

Munich Personal RePEc Archive

Modernization Crises in the Turkish Economy: Menderes and Planned Era Crises.

toprak, metin

kirikkale university

2002

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/9088/>
MPRA Paper No. 9088, posted 27 Sep 2008 23:25 UTC

TÜRKOLOJİ VE TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI ÖZEL SAYISI III teşkilât / toplum / ekonomi

TEŞKİLÂT

Eski Türklerde Devlet Yönetimi

- Mehmet Kandır* Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Devlet Yönetimi / 7
Yusuf Tekin Türk Devlet Geleneğinde Hakimiyet ve "Devletin Başı" Sorunu / 19
M. Haneî Palabıyık Gazneliler Devleti'nde Teşkilat ve Kültür / 29

Selçuklularda Teşkilât

- Ali Şafak* Abbasilerde - Büyük Selçuklular Döneminde - Devletin Hukukî Yapısı ve Kamu Hukuku Kurumlarına Dair Kısa Tesbitler / 54
Abmet Altıntaş Türkiye Selçuklularında Sultanların ve Devlet Adamlarının Dinî Otoritelerle Münasebetleri / 66
Oktay Efendiyeu Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî Devletlerindeki Mülkî ve Askerî Teşkilâta Bakış / 72

Osmanlılarda Teşkilât

- Metin Akis* Divân-ı Hümâyun / 81
Kamil Kaya Osmanlılarda Din-Devlet İlişkileri ve Şeyhülislamlık Müessesesi / 92
İsmail Altınöz Yeni Bir Osmanlı Beylerbeyliği'nin Oluşumu: Dulkadır Beylerbeyliği Örneği / 102

Erdal A. Hakimoğulları 1876 Tarihli Kanun-i Esasi'nin Kurduğu Sistem ve Yönetim Yapısı / 114

Mustafa Avcı Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik / 128

Münteba Maşalı Osmanlı'da Ölüm Cezası / 148

Remzi Fındıklı Osmanlı Devleti'nde Güvenlik Anlayışı / 162

Cumhuriyet Döneminde Teşkilât

Cemal Fedayi I. Meclis'ten II. Meclis'e -Din ve Devlet İlişkisi Açısından Bir İnceleme- / 174

Hamit Pebliwanlı Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Türk İstihbaratçılığı / 186

Şevki Göğüsger Cumhuriyet Döneminde Yeniden Yapılanma ve Reform Çalışmaları / 194

Mehmet Nuri Yılmaz Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yeni Yüzyıldaki Önemi / 203

Alesker Aleskerov Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına Göre Devlet Organlarının Yapısı ve İşleyişi / 207

TOPLUM

Türklerde Sosyal Hayat

Oktay Belli Eskiçağ ve Ortaçağ'da Türklerin Cenaze Şölenleri / 221

Selim Özarıslan Eski Türklerde Din ve Öte Dünya /Ahiret İnancı / 225

Erdoğan Altınkaynak Türklerde Ölüm - Yas ve Ağıt Söyleme Geleneği / 230

Gülden Sağol Destanlarda Evlilik / 264

Ayhan Bayoğlu Türk Kültüründe ve Günümüz Türkiye'sinde Evlilik Geleneği / 289

Mehmet Lâle Türklerde Giyim / 304

Ferruh Dinçer - Aşkın Yaşar Türklerde Atçılık ve Binicilik Tarihi / 312

Dinî Telakkîler ve Millet Sistemi

Abmet Şeref Ceran XIII. Asırda Anadolu Selçuklularında Müslim-Gayri Müslim Münasebetlerine Sosyolojik Bir Bakış / 329

Bilal Eryılmaz Birlikte Yaşama Tecrübesi: Osmanlı Millet Sistemi / 340

Abdurrahman Okuyan Şer'iyye Sicilleri ve Osmanlı'nın Gayri Müslimlere Bakışı / 349

Hatice Kelpetin Arpaguş Öğreti Açısından Osmanlı Toplumunu ve İslâm / 362

Necdet Yılmaz Anadolu Bektâşiliğine Bir Bakış (XVII. Yüzyıl) / 379

Dursun Dağaşan Türk Dünyasında Dinî Telakkîler ve Günümüze Yansımaları / 384

Gülbadi Alan Yirminci Yüzyılın Başlarında Osmanlı Topraklarında Faaliyet Gösteren Amerikan Kurumları / 389

Sosyal Yapı ve Şehir Hayatı

- Tuncer Baykara* Türk Tarihi ve Şehir: Türklerde Yerleşik Hayat / 421
- Nuri Seçgin* Anadolu Türk Şehirciliği / 439
- Kerim Türkmen* Kayseri'nin Selçuklu Dönemi Tarihine Işık Tutacak Bazı Kitabeler / 449
- Tufan Gündüz* XVI. Yüzyıl Sonlarında Kayseri Havalisinde Dolaşan Danişmendli Türkmenlere Dair Gözlemler / 454
- Mehmet İpçioğlu* 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Toplum Yapısı (1621 Yılı Ruznamçe Kayıtlarına Göre) / 460
- A. Nükbet Adıyeko* 1881 Yılında Girit Vilâyetinde Yapılan Nüfus Sayımı ve Tartışmalı Sonucu / 467
- Türkan Polatçı* Avrupalı Seyyah ve Elçilerin Osmanlı Toplumunu Hakkındaki Gözlemleri ve Önyargıları / 473
- Münir Atalar* Savaş Yılları'nın Türkistanı (1877-1878) / 481
- Seyfi Yıldırım* Modernleşme Sürecinde Esnafın Sosyo-Ekonomik Durumu / 487
- Abmet Eskicumalı* Eğitim ve Sosyal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü / 496
- Yasin Aktay* Türk Sosyolojisinin Siyasi Tarihi / 509

EKONOMİ

Eski Türklerden Günümüze Ekonomik Çizgiler

- Karl Baipakov* Büyük İpek Yolu / 523
- Mubarrem Kesik* İlk Müslüman Türk Devletlerinde Toplum ve Ekonomi / 531
- Murat Önal* Cumhuriyet Döneminde Demiryollarımızın Ulaşımındaki Yeri ve Tarihî Gelişimi / 547
- Metin Toprak* Türk Ekonomisinde Modernleşme Krizleri: Menderes Dönemi ve Planlı Dönem Ekonomik Krizleri / 557
- B. A. Orazmıradov* Türkmenistan'ın İktisadî Durumu / 577

Osmanlı Ekonomik ve Malî Yapısında Değişimler

- Coşkun Çakır* Osmanlı Ekonomik ve Sosyal Düzeninde Değişme: Nizam-Buhran-İslahat / 585
- Abdülkadir Buluş* 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Malî Yapısı ve Tarhuncu Ahmed Paşa Bütçesi / 603
- Haydar Çoruh* Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletlerine Verdiği İmtiyazların Terminolojik Olarak Değerlendirilmesi / 616
- M. Akif Erdoğan* Osmanlı Kıbrıs'ında Pamuk Tarımı (1572-1640) / 632
- Uğur Altuğ* Osmanlı-Avusturya Ahidnâmelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Avusturya Ticareti / 643
- Haydar Çoruh* Temettü Vergisinin Yapısı ve 1844 Yılı Sayım Sonuçları / 650
- Bülent Arı* 1860'a Doğru Osmanlı Maliyesinin Durumu ve İngiliz Raporları / 671

Yeni Türkiye

Mayıs Haziran 2002

Yıl 8 Sayı 45

Fiyatı 12.500.000.- TL

2 Ayda Bir Yayınlanır

Sabibi

Murat Ocak

Genel Yayın Yönetmeni

Güler Eren

Yayın Kurulu

Levent Akkoyunlu / Coşkun Can Aktan / Beşir Atalay / B. Zakir Avşar / Ali Birinci /
M. Naci Bostancı / Zühal Cafoğlu / Emin Çarıkçı / Kemal Çiçek / Şenol Demiröz /
Metin Eriş / Kezban Hatemi / Y. Ziya İrbeç / Yavuz Kır /
İsmail Köksal / İlber Ortaylı / Hayrettin Ökçesiz / Lütfü Şehsuvaroğlu /
Mümtaz'er Türköne / Aytekin Yılmaz

Danışma Kurulu

Şakir Akça / Nabi Avcı / Kâzım Berzeg / D. Mehmet Doğan /
Burhan Erdem / Tahsin Erdinç / Abdurrahman Eren / Hüseyin Ergün /
Abdullah Gül / Uluç Gürkan / Yılmaz Karakoyunlu / Şaban Karataş /
Orhan Kavuncu / Ercüment Kuran / Enis Öksüz /
Cihan Paçacı / D. Fikri Sağlar / Oktay Sinanoğlu /
Orhan Türköz / Turan Yazgan

Yazı İşleri Müdürü

Murat Ocak

Reklâm Dağıtım ve Abone Müdürü

Elnur Ağaoglu

Dizgi ve Baskı

Gökçen Teknik / Semih Ofset

Genel Dağıtım

DPP

Yayın Kodu

ISSN - 1300 - 4174

Adres

Abdullah Cevdet Sokak 33/7 - Çankaya (06680) Ankara

Tel: (312) 442 62 42 - 440 15 76 Fax: (312) 442 62 52

e-mail: ytder@tr.net.tr

web:www.yeniturkiye.com

Abone Şartları

Yurtiçi: 1 Yıllık 70.000.000.-TL

Yurtdışı: 1 Yıllık 150 \$ (150 €)

Kurum Aboneliği: 105.000.000.-TL

Yeni Türkiye hakemli bir dergidir.

Dergimizde yayımlanan yazıların bütün sorumluluğu yazarlara aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Türk Ekonomisinde Modernleşme Krizleri: Menderes Dönemi ve Planlı Dönem Ekonomik Krizleri

Metin Toprak*

Giriş

Menderes dönemi, modern Türkiye açısından birinci milat sayılabilir. Çünkü, tek partinin özellikle İsmet İnönü dönemindeki siyasi ve ekonomik uygulamalarının neredeyse tam tersi politikalar izlenmiştir. Ancak yapısal ekonomik yetersizlikler bu dönemin de sonunu getirmiştir. Türkiye'nin planlı dönemle birlikte, uzun dönemli ve planlı bir kaynak israfı sürecine girdiği söylenebilir. Bu bilinçli kaynak israfı dönemi, ancak 1977'ye kadar sürdürülebilmıştır. Türkiye'nin kaynakları daha fazla olsaydı, planlı dönemin muhtemelen biraz daha uzun süre yaşama şansının olabileceği ve israfın devam edebileceği söylenebilir.

Nihayet, ikinci milat olarak kabul edilebilecek 24 Ocak 1980 Kararlarıyla Türkiye, gelişme stratejisini tamamen değiştirmiştir. Özal dönemi stratejisinin tıkanması 1988 yılından

itibaren görülmüştür. Ancak spekülasyon dış kaynaklarla sürdürülmeye çalışılan ekonomi, 1994 ve 2000 yıllarında yeni ve oldukça ciddi krizlerle toplumu derinden sarsmıştır. Ekonomi literatüründe döviz krizi, banka krizi olarak nitelenen yeni nesil krizler, zaman zaman birlikte de ortaya çıkmaktadırlar. Döviz ve banka kesimi krizleri birlikte meydana geldiğinde ikiz krizler olarak nitelenmektedirler. Türkiye'nin son 1994'ten bu yana karşılaştığı krizler ikiz krizler niteliğindedir. Dış siyasi ve ekonomik gelişmelerle etkileşim halindeki Türkiye'de yönetimin, toplumun ve ekonomik birimlerin oluşturduğu yapıların yetenekleri ve ölçekleri çağdaş dünya ile rekabette sınıfta kalmış görünmektedir.

Tek Partinin Otarşik Ekonomi Politikasının Uzantısı Olarak 1950'lerin Döviz Krizleri ve 1958 Moratoryumu

Savaş Zenginleri: İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, Türkiye uyguladığı ekonomik politikanın da etkisiyle kayda değer sermaye birikimi sağlamıştır. Savaştan zengin olan bir kesim mevcuttur.⁽¹⁾ Bu kesimin ilgi ve birikim alanı ise ticaret ve ticari sermayedir. Bu gelişmelere, tarımsal üretimin piyasaya sürüm olanağı bulması, çok partili siyasal ortamın oluşması, ekonominin dış yardım ve yabancı sermayeye giderek açılması, yeni tüketim kalıplarının gelişmesi eşlik etmiştir.

Demokrasi Denemesi: Bütün bu faktörler siyasal alanda da karşılığını bulmuş ve toplumsal muhalefet iktidar olma yoluna girmiştir. Bu dönemde tarımda mekanizasyon, tarımsal ürün fiyatlarının desteklenmesi, yeni ziraat alanların üretime açılması ile tarım sektörü görece büyük bir atılım yapmıştır.

(*) Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) A. Suha Alacaklıoğlu, *Cumhuriyetimizin 50 Yıllık Ekonomik Kalkınmasında Özel Teşebbüsün Yeri ve Rolü*, İstanbul Ticaret Odası Y., 1974, s. 24.

Bu gelişmelerin sonucu, yoğun göç ve kentleşme, tarımsal kesimin piyasalaşma derecesinin artması, sanayi kesiminde tüketim malları üretiminde gelişme ve karayollarında büyük bir gelişme olmuştur.

Cumhuriyeti kuran kadroların tarım kesiminden ziyade sanayi sektörü üzerinde durmaları; ancak, millî burjuvazi oluşturma⁽²⁾ projesinin sonuçsuz kalması, toplumu dönüştürme projesinin de son derece sınırlı bir performans sağlaması sonucu toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimin tepkisini çekmiş ve bu kesimin demokratik değerinden⁽³⁾ ötürü de muhalefetin büyük bir destek almasına yol açmıştır.

Ekonomi ve Politikada Yeni Açılımlar: Devlet dışı kesim, daha doğrusu özel kesim, 1948 İktisat Kongresiyle, temel tercihlerini ortaya koymuş ve özel kesime dayalı, demokratik hak ve özgürlüklerin teminat altına alındığı bir sınırlı devlet anlayışı çerçevesinde bütün dünya ile; ancak, Batı ile daha sıkı, ekonomik ve siyasi ilişkileri olan bir süreci desteklemiştir. Savaşın sona kurulan Demokrat Parti, toplumsal talep ve beklentilerin karşılık bulduğu bir odak haline gelmiştir. Serbest Fırka'ya olan toplumsal teveccüh şiddetini artırarak DP'ye yönelmiştir. Ekonomik, siyasi, kültürel ve dinsel bağlamlarda Demokrat Parti açıkça mevcut uygulamaları eleştirmektedir.

CHP'nin Piyasa Yanlısı Ekonomi Programı: Dönemin CHP'li hükümeti özel sektör yanlısı bürokratlara bir iktisadi kalkınma planı hazırlatmıştır. Bazı yazarlar bu planın Truman Doktrini⁽⁴⁾ ile ABD'ye açılan Türkiye'nin bir iyi niyet mektubundan öteye gitmediğini öne sürmektedirler.⁽⁵⁾ Bu plan yayımlanmamış ve uygulanmamıştır; ancak, Menderes dönemine damgasını vuran politikalarla da büyük bir uyum içindedir. Planın başlıca özelliği⁽⁶⁾ tarım, ulaştırma ve enerji gibi sektörlerle öncelik vermesidir. Özel kesimin tam bir güvenlik içinde ve istediği sektörde çalışabileceğini öngören Plan, madencilik, enerji, demir-çelik ve demir-

yolları dışında kalan ekonomik girişimlerin zamanla özel sektöre devrini öngörmektedir. Plan, öngördüğü yatırımların finansmanının yüzde 49'unun dış kaynaklardan sağlanmasını hedeflemektedir.

Truman Doktrini ve Marshall Planı: ABD Truman Doktrininin uygulanması ve Marshall Planı çerçevesinde 1947 yılından itibaren Türkiye'ye bir çok uzman göndermiştir. Uzmanların eleştirilerinin yoğunlaştığı başlıca alanlar, özel girişimin yeterli serbestiye sahip olmaması, iç ve dış ticaret alanlarında serbest piyasa kurallarının geçerli olmaması, kamu kesiminin ekonomiye hakim olması ve kontrolünde tutması olarak sıralanabilir.

Karşılaştırmalı Üstünlüklere Dayalı Gelişme: Bu raporlara göre Türkiye, demir-çelik, ağır kimya, özellikle kimyasal gübre ve selüloz kağıt alanlarında yatırım yapmamalı; tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif metal, inşaat malzemesi, deri, orman ürünleri, seramik ve el sanatlarına dayalı sanayileşmeye önem vermeli, yerli ve yabancı özel sermayeye olanaklar sağlanmalıdır. Bu önerilerin kuşkusuz, dönemin nüfus niteliğiyle büyük ölçüde örtüştüğünü ve rasyonel öneriler olduklarını söylemek mümkündür.

Ekonomide Devletin Ağırlığının Artışı: Ekonomi politikasının belirlenmesinde Türkiye'nin üyesi olduğu IMF ve OECD gibi kuruluşların ve doğal olarak ABD'nin belirleyici rolü olmuştur. Ancak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerek Türkiye kamuoyunun, gerekse uluslararası kamuoyunun beklentileri ve De-

(2) Devlet İşletmeciliği Enstitüsü, *Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği*, içinde, sempozyum bildirileri, Formül Matbaası, 17 Nisan 1981 İstanbul, s. 67.

(3) Demokratik değer, seçmenin oy verme gücünü gösterirken, ekonomik değer seçmenin parasal (ekonomik) gücünü göstermektedir. Ekonomik bağlamda varlıklı olmayan ve çoğunluğu oluşturan seçmenin hükümet üzerinde "oy" gücünden başka bir gücünün olmadığı söylenebilir. Oysa ekonomik gücü olan seçmenler, sayıları az da olsa sahip oldukları olanaklarla baskı ve çıkar grubu olarak hükümetleri etkileyebilmektedir.

(4) Reşat Aktan, *Türkiye İktisadi*, SBF Y., Ankara 1978, s. 50.

(5) İsmet Sabit Barutçugil, *Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, 1989, s. 28.

(6) Yakup Kepenek ve Nurihan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 1995, s. 83.

mokrat Parti'nin de vaadi olan KİT'lerin özel kesime devri işlemleri gerçekleşmemiş, aksine KİT'ler giderek yaygınlaşmıştır.

Türkiye'nin üyesi olduğu uluslararası örgütler ve Batılı partnerlerindeki demokratik uygulamalar, Türkiye'nin yönetim sisteminin de benzer olması sonucunu getirmiş ve tıpkı Serbest Fırka denemesinde olduğu gibi yine "izin" ile Demokrat Parti kurdurulmuştur. Ancak bir kaç yıl içinde DP tek parti iktidarına karşı olan bütün kesimlerin odağı haline gelmiştir. 1960 yılına değin Meclisteki nicel üstünlüğünü koruyan DP'nin iktidarı bırakması askeri müdahale ile mümkün olabilmektedir.

İthal İkameciliğin İlk Denemeleri: II. Dünya Savaşı bittikten sonra, liberal kabul edilebilecek bir dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uygulayan Türkiye, rezervlerdeki azalmalar ile 1953 yılından itibaren ağır bir döviz darboğazı ile karşılaşmıştır. Sonuçta, ithalat yasakları, kotalar ve yüksek gümrük tarifeleri uygulamaya konularak korumacı dış ticaret politikası dönemine geri gidilmiştir.⁽⁷⁾ Bu dönemde sanayinin gümrük duvarlarıyla dış rekabetten korunmasını ithal ikameci politika uygulaması olarak kabul etmek biraz güç gibi görünmektedir. Daha çok, karşılaşılan sorunlara yönelik spontane çözüm çareleri olarak uygulanmış ve bu bağlamda planlanmamış bir politika olarak alınabilir.

1952 yılından başlayarak dış ticaretin liberasyonu önce daraltılmış, 1955 yılında da durdurulmuştur. Diğer yandan enflasyonist politikalar ve dolayısıyla aşırı değerlenmiş yerli para nedeniyle, 1958 kriz önlemleri alınmıştır. 1953-60 döneminde izlenen korumacı politikalar sonucunda, yerli-yabancı ortaklığıyla kurulan işletmeler daha önce ithal edilen malları üretmeye başlamıştır. Özellikle tüketim malları endüstrisinde yoğunlaşan bir korumacılığa ve yasakçılığa dayalı sanayileşmeden söz edilebilir.⁽⁸⁾

İthalatın kısılmasıyla birlikte, iç ticaret hadleri sanayi ürünleri lehine, tarım ürünleri aleyhine dönmüş, kentleşme hızı artmış, tarımsal ürünler piyasaya yönelmeye başlamıştır. İç kredilerde artış, yabancı sermayeyle ortak girişimler ve dış kredi kolaylıkları sanayileşmenin ivmesini artırmıştır.⁽⁹⁾

Makro Ekonomik Gelişmeler: 1945-62 döneminde, milli gelir, para arzı, banka kredileri, bütçe gelir ve gideri ile enflasyon oranındaki gelişim incelendiğinde, ekonominin reel ve parasal kesimlerindeki gelişmeler ile, kamu ekonomisindeki gelişmelerin hangi ölçüde paralel gittiği konusunda ipuçları elde edilebilmektedir. Bu dönemde yıllık ortalama bazda artışlarda para arzı yüzde 9.2, banka kredileri yüzde 19.2, kamu geliri yüzde 18.8, kamu gideri yüzde 19.7, milli gelir yüzde 15 ve enflasyon oranı yüzde 6.9 olmuştur.⁽¹⁰⁾

Ekonomik Büyüme ve Enflasyon: GSMH'nin yıllık artış hızı ortalama yüzde 15 dolayında iken, bu ortalamaya ait standart sapma 7.6'dır. Aynı dönem için enflasyon oranındaki yıllık ortalama değişim yüzde 7 dolayında olup, bu ortalamaya ait standart sapma 7.3'tür.⁽¹¹⁾ Dolayısıyla milli gelirden meydana gelen artışın yarısından daha az oranda bir artış dolaşımdaki parada meydana gelmektedir. Bu dönemde, banka kredilerindeki artış milli gelirdeki artışın da üstünde olup yıllık ortalama yüzde 19 civarındadır.

Kamu Kesimi Gelir ve Giderleri: Kamu kesimi gelir ve giderleri Genel Bütçe bağlamında ele alındığında, her iki kalemtedeki yıllık ortalama artış 1945-62 dönemi için yüzde 19 civarındadır. Buradan, banka kredileri, kamu harcamaları ve milli gelirdeki artış derecesinin enflasyon ve para arzındaki artış derecesinden

(7) İsmet Sabit Barutçugil, *Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, 1989, s. 29.

(8) Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım; 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomik Politikası*, 2. bası, Belge Yayınları, 1986, s. 50-51.

(9) Gülten Kazgan, *Ekonomide Dış Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Y., İstanbul 1985, s. 308-309.

(10) DİE, *İstatistik Göstergeler*, 1923-1992, 1994.

(11) Reşat Aktan, *Türkiye İktisadi*, SBF Y., Ankara 1978, s. 52.

oldukça yüksek olduğu söylenebilir. M1 ve M2 para arzlarının da GSMH'ya oranlarındaki gelişim incelendiğinde, her iki oranın da 1968 yılına kadar sürekli gerilediği izlenmektedir. Sonuç olarak banka kredilerindeki genişleme ve kamusal harcamalar başlıca etkilerini reel ekonomi üzerinde göstermişlerdir denilebilir.⁽¹²⁾

Kamu Gelir-Harcama Dengesinde Bozulma: Bu dönemde kamu ekonomisinde harcama-gelir disiplininin önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde bozulduğu izlenmektedir. Bunun bir nedeni, etkin bir vergi düzeninin oluşturulamamasıdır. Mayıs 1950'de, hükümet programında belirtilmesine rağmen, dolaysız vergilerin artırılmaması, tersine, tarımdan alınan doğrudan vergilerin de kaldırılması sonucu, disiplin iyice bozulmuştur. Nitekim, bütçe gelirleri içinde dolaysız vergilerin payı 1950 yılında yüzde 34 iken, bu oran dönem sonunda yüzde 27-28 dolayında gerçekleşmiştir.

Bankacılık Kesimi: Bankacılık kesiminde, o güne kadar olanlara kıyasla önemli gelişmeler olmuş ve Savaştan sonra dört özel banka kurulmuştur. Hükümet 1951 yılında ticari banka faizlerini yüzde 12'den yüzde 8.5'e indirmiştir. Kuşkusuz, bu karar kredi genişlemesinde temel bir etken olmuştur. Bu dönemde kullanılan kredilerin önemli bir bölümü, dörtte üçünden fazlası, tarım ve sanayi kesimlerinin dışında kullanılmıştır.⁽¹³⁾ Bir başka deyişle, kredi genişlemesinin yöneldiği alanlar ticaret, ulaştırma ve konut gibi doğrudan üretken olan alanlar değildir. Ancak bu alanlara olan talebin etkisiyle reel ekonomide de önemli gelişmeler meydana gelmiştir.

Fonların Sabit Yatırımlara Yönelmesi: Banka kredilerinde olduğu gibi, kamu harcamalarının da yöneldiği başlıca alanlar üretken alanlar olmamıştır. Kamu harcamaları genelde bina yatırımı, dayanıklı malzeme alımı gibi daha çok kamu tüketimine yönelmiştir. Bu harcamaların da üretim üzerindeki etkileri dolaylı bir yol ile olmuştur.

Kamu Görev Zararları: Bu dönemde bir yandan, kamu kesimi kamu mal ve hizmetlerinin fiyatlarını maliyetin altında belirleyerek görev zararlarını Merkez Bankası kaynaklarından karşılamış, diğer yandan özel kesimle ortaklaşa işletmeler kurarak kaynak transferi gerçekleştirmiştir. 1953 yılından sonra KİT'lerin sermayeleri artırılmış ve yeni KİT'ler kurulmuştur.

Özel Kesim Girişimcisine Sermaye Transferi ve Ekonomik Devletçiliğin Güçlenmesi: Menderes Hükümetinin temel görüşü özel kesimden yana olmasına rağmen, KİT'lerin tasfiye edilmemesi, hatta büyütülerek sayılarının artırılması; bazı yazarlarca, tek alternatif olduğu için, zorunlu bir politika olarak yorumlanmaktadır. Dönem boyunca, kamu kesimi mal ve hizmetlerinin fiyatlarındaki artış genel fiyat artışlarının altında tutulmuş ve maliyet-altı satışlar görev zararı kaydedilmiştir.

Bu yolla özel kesime kaynak aktarılmıştır. Bu dönemde kamu kesiminin ürettiği mal ve hizmetlerin ticareti de ağırlıklı olarak özel kesime bırakılmıştır. Bu yol ile özel kesim önemli ölçüde ticari sermaye birikimi sağlamıştır.

Kamu kesiminin mülkiyetin yüzde 51'ine veya daha fazlasına sahip olduğu işletmeler kurarak özel sektöre kaynak aktarması da, bu dönemin önemli bir özelliğidir. Mevzuata göre, ortaklar taahhüt edilen sermayenin dörtte birini ödemek zorundadır. Uygulamada, kamu işletmeleri taahhüt ettikleri sermayenin tamamını ödediklerinden ve kârın bölüşülmesi de taahhüt edilen sermaye üzerinden yapıldığından, özel kesimden olan ortaklara önemli ölçüde kaynak aktarılmış olmaktadır.

Kamu ve özel kesim ortaklığında 1946 yılı öncesinde hepsi bankacılık kesiminde olmak üzere üç KİT mevcut iken, bu tür ortaklıkların sayısı 1962 yılında 72'yi bulmuştur. Bu

(12) DPT, *Kalkınan Türkiye*, 1981.

(13) Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 1995, s. 88-90.

ortaklıkların yöneldiği başlıca alanlar arasında gıda, dokuma, madencilik, ulaştırma ve bankacılık-sigortacılık sayılabilir.

Sektörel Bazda Milli Gelir: 1946-62 döneminde milli gelirin tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri bağlamındaki gelişimi incelendiğinde, her üç sektörün paylarındaki değişimin de tedrici olduğu izlenmektedir. Dönem boyunca sanayi ve hizmetler sektörlerinin payları tarımın payına oranla artış kaydetmiştir. Ancak, sektörlerin paylarındaki görece değişimler dramatik boyutlarda değildir. Dolayısıyla, bu dönemde ekonominin yapısında sektörler bağlamında ciddi bir kırılmadan söz etmek mümkün değildir. Her üç sektör de eşanlı gelişmeler kaydetmiştir. Nitekim gerek GSMH, gerekse her üç sektörde 1946-62 döneminde yıllık bazda ortalama artış oranı yüzde 15-16 dolayında olmuştur.⁽¹⁴⁾

Bu durum, ekonominin oldukça dengeli bir büyüme gerçekleştirdiğinin bir göstergesi olarak alınabilir. Bu dönemde enflasyon oranında da yıllık bazda ortalama artış oranı yüzde 7'dir. Yalnız, tarım sektöründe yıllar itibariyle meydana gelen değişimlerdeki dalgalanma diğer sektörlerdekinin iki katı dolayındadır. Tarım sektörünün payında 1954 ve 1958 yıllarında çok ani düşüşler meydana gelmiştir. Bunun da temel nedeni ithal girdilerin teminindeki darboğazlardır.

Sanayi Sektörü ve Yatırımların Gelişimi: Bu dönemde sanayileşme tarımsal gelişmeye paralel gelişmeler göstermiş, ithal tüketim mallarının önemli bir kısmı yurtiçinde üretilir hale gelmiştir. Bu dönemde sanayii teşvik eden bir kanuni düzenleme mevcut değildir.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 1942 yılında süresini doldurmasıyla, 1963 yılına kadar bu alanda kanuni bir özendirme sözkonusu değildir. 1950 yılında Dünya Bankası'nın önerisiyle Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuş, 1950-62 döneminde 500 milyon TL dolayında kredi dağıtmıştır.⁽¹⁵⁾ Kredi-

ler ağırlıklı olarak tüketim malı üreten sanayilere gitmiştir.

Bu dönemde gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarına ilişkin veriler son derece sınırlı ve güvenilirliği de o ölçüde zayıftır. DPT'nin hazırladığı verilere göre, makine-donatım ve inşaat alt sektörlerine yapılan yatırımların 1950-60 dönemindeki gelişim, GSMH'nın oranı olarak kayda değer bir gelişme göstermiştir.⁽¹⁶⁾

Buna göre, dönem başında yatırım toplamının GSMH'ya oranı yüzde 10 dolayında iken, dönem sonunda bu oran yüzde 17'ye yaklaşmıştır. Bütün dönem boyunca yatırımların milli gelire oranı ise yıllık ortalama bazda yüzde 14 civarındadır. Bu dönemde sabit sermaye stoku her yıl ortalama yüzde 8 dolayında bir büyümeye sahiptir. 1950-60 döneminde sabit sermaye yatırımları içinde makine ve donatımın payı yıllık ortalama yüzde 31.8 iken, inşaat yatırımlarının payı yüzde 68.2'dir.

Dalgalanma Gösteren Kamu Kesimi Yatırımları: İmalat sanayii yatırımlarında kamu kesiminin payında dönem boyunca dalgalanmalar meydana gelmiştir.⁽¹⁷⁾ Belirli bir büyüklükteki imalat sanayi yatırımları içinde kamu kesiminin payı 1950 yılında yüzde 54, 1955 yılında yüzde 60 ve 1961 yılında yüzde 48 olmuştur.⁽¹⁸⁾ Belirli bir işletme büyüklüğüne sahip imalat sanayi işletmeleri içinde kamu ve özel kesimin yatırımlardaki paylarında 1950-61 döneminde dalgalanmalar olmakla birlikte kayda değer bir değişim meydana gelmemiştir.⁽¹⁹⁾

(14) DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923-1992*, 1994, s. 414.

(15) 1950-62 aralığında TL/ABD Doları kuru aritmetik ortalama olarak 1 ABD Doları=3,91 TL'dir. Dolayısıyla, TSKB'nin bu dönemde kabaca 128 milyon ABD Doları'nı kredi olarak verdiği söylenebilir. Ancak kredinin yıllara göre dağılımı ve TL'nin dönem başında aşırı değerli olma olasılığının yüksek olması bu meblağın dolar cinsinden daha düşük olabileceğini ima etmektedir.

(16) DPT, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*, Ankara 1963, s. 16; DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923-1992*, 1994, s. 414.

(17) Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, 1973, s. 206-207.

(18) Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, 1973, s. 206.

(19) 10 beygir gücü ve daha fazla çevirici güç kullanan veya 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri kapsamıştır.

Menderes Döneminde Kurulan KİT'ler: Bu dönemde teşkilatlanmış sanayi sektöründeki başlıca kamu iktisadi teşebbüsleri⁽²⁰⁾ Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (1950), Et ve Balık Kurumu (1952), Türkiye Çimento ve Azot (1953), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (1954), Devlet Malzeme Ofisi (1954), Selüloz ve Kağıt (SEKA, 1955). Demir-Çelik (1955) ve Türkiye Kömür İşletmeleri'dir (1957).

Özel Sektörün Tüketim Mallarından Yatırım Mallarına Yönelmesi: 1950'li yılların sonuna doğru, özel sektör tüketim malları sanayiinden yatırım malları sanayiine, daha doğrusu dayanıklı tüketim malları sanayiine yönelmiştir. 1950'li yılların başlarında dokuma, gıda, tütün, dericilik ve seramik sanayiinde oldukça basit teknolojiyle çalışan özel sektör, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren ithalat sınırlamalarının sağladığı piyasa olanaklarını değerlendirerek; yabancı sermayenin finansman ve teknoloji desteği ile ilaç, kimya, tarım araçları, otomotiv, makine, elektrikli aletler, ampul gibi dayanıklı tüketim malları sanayilerinde yoğunlaşmaya başlamıştır.

Dış Rekabetle Baş Edemeyen İç Kapalı Ekonomi: Üretilen ürünlerin görece yüksek maliyeti nedeniyle dış rekabet olanağı yoktur. Bu nedenle, girdi ithal edip mal üretmek ve iç pazara sürmek daha kazançlı olmuştur.⁽²¹⁾ Bu şekilde gelişen ekonomik yapının sürdürülememesi nedeniyle dış ödemeler dengesi bozulmuş, sabit kur politikasının da körüklediği ithalat nedeniyle döviz talebi ve yükselen enflasyon gibi faktörlere üretim kapasitesinde girdi sıkıntısından kaynaklanan düşüşler eklenmiştir. İthalatı kârlı kılan serbest ticaret uygulaması, bir taraftan döviz karaborsasının oluşmasına, diğer taraftan da dış ticaret açığının büyümesine ve bir darboğaza girilmesine neden olmuştur.

Yegane Finansman Kaynağı Olarak Dış Borçlanma: Dış borçlanmaya adeta yegane çare olarak başvurulmuştur. 1950 yılında 776 milyon dolar olan dış borç toplamı, 1956

yılında 1.2 milyar dolara ve 1960 yılında 5 milyar dolara yükselmiştir. Devlet dış borç faizlerini dahi ödeyemeyecek hale gelince moratoryum ilan etmiştir. 4 Ağustos 1958 tarihinde IMF önerileri doğrultusunda alınan istikrar tedbirleri ile TL devalüe edilmiş ve bir ABD Doları 2.8 TL'den 9 TL'ye yükseltilmiş, OECD, IMF ve ABD ile anlaşmalar imzalanarak 600 milyon dolarlık dış borç ertelenmiş, 350 milyon dolarlık yeni bir kredi alınmıştır. Bu aşamadan sonra Türk ekonomisi adeta borçlanabildikçe yaşayabilen bir işleyişe sahip olmuştur.⁽²²⁾

İbracatın Bileşimi: Toplam ihracat içinde tarımsal ürünlerin payı 1950-58 döneminde yüzde 70 dolayındadır. 1950-1954 diliminde ithalat içinde tüketim mallarının payı yüzde 23 iken, 1958-60 diliminde bu oran yüzde 10 dolayına gerilemiştir. Makine-teçhizatın payı ise aynı aralıklar için yüzde 66'dan yüzde 81'e çıkmıştır.

Çiftçiyi Topraklandırma: Savaş sonrası dönemin başında toprak mülkiyeti konusundaki tartışmalar önemli bir yer tutmuştur. 11 Haziran 1945 tarih ve 4738 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, kamu mülkiyetinde olan fakat kullanılmayan köy ve mahallelerin ortak kullanımında bulunan fakat hükümet için gerekliliği olmayan, sahibi bilinmeyen topraklarla, özel mülkiyette olup da kamulaştırılacak olan toprakların topraksız ve az topraklı köylüye dağıtılmasını öngörüyordu. Özel mülkiyetten kamulaştırılacak arazi sulak yerlerde 200 ve kurak yerlerde 500 dekardan fazla olan mülklerdi. O dönemde, bir milyon dolayında ailenin topraksız ve az topraklı olduğu tahmin ediliyordu.⁽²³⁾

Bu dönemde 350 bin dolayında aileye (Bulgaristan'dan gelen göçmenler dahil) yak-

(20) İsmet Sabit Barutçugil, *Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, 1989, s. 30.

(21) Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım; 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomik Politikası*, 2. bası, Belge Yayınları, 1986, s. 56.

(22) İsmet Sabit Barutçugil, *Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, 1989, s. 31.

(23) Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 1995, s. 96-7.

ık 18 milyon dönüm toprak dağıtılmıştır. 45-62 döneminde işlenen toplam tarımsal alan yıllık yüzde 3.7 oranında artmıştır. İşlenen tarımsal alandaki dönemsel artış yüzde 3'tür. Traktör sayısı aynı dönemde 38 katmıştır.

Zirai Üretimde Mekanizasyon: Traktör kullanımındaki artış hızı 1950-60 döneminin ikinciyarısında duraklamaya girmiştir. Bunun nedeni ithalatın finansmanı ile ilgili problemler: Tarımsal kredilerdeki artış ise, yıllık bazda %12 dolayındadır. Dönem boyunca toplam işlenen alan içinde traktörle işlenen alanın oranı 1950 yılında yüzde 9 iken, 62 yılında yüzde 15'e yükselmiştir.

Kimyasal gübre kullanımı 1946-47 sezonunda 230 bin kg'dan 1951-52'de 16 milyon 0 bin kg'a, ve 1961-62 sezonunda ise 51 milyon kg'a çıkmıştır. Dönem sonunda, işlenen alanın sadece yüzde 4'ü sulanabiliyordu. Tarımsal krediler daha ziyade ticari kredi şeklinde olmuştur. Bu da tarımsal ürünlerin pazarlaşmasında etkili olmuştur. Dönem boyunca üretim birimi yapısı kayda değer bir değişme göstermemiştir.

Dönem boyunca tarım işletmelerinin yüzde 85 dolayındaki bir oranı 100 dekarından daha az bir toprağa sahiptir. Sonuç olarak, tarımın mekanizasyonu önemli bir nüfus hareketine yol açmıştır. Tarımın vergiden muaf tutulması ve destekleme alımlarının da etkisiyle tarımsal sermaye birikimi hız kazanmıştır.

Madencilik: Bu dönemde madencilik sektörü için özel özendirme tedbirleri alınmakla birlikte, 1954 yılında çıkarılan Petrol ve Madencilik Kanunları bu alandaki düzenlemelerdir. 1950-60 döneminde taşkömürü üretimi yüzde 28, linyit üretimi yüzde 148 ve petrol üretimi (1955-60 arası) yüzde 100 dolayında artmıştır.⁽²⁴⁾ Enerji sektöründe ekonomideki gelişmelere paralel gelişmeler meydana gelmiş ve elektrik enerjisinde kayda değer artışlar olmuştur. 1940 yılında 397 milyon

kwh olan elektrik enerjisi üretimi 1950 yılında 790 milyon kwh (yüzde 99 artışla) ve 1962 yılında 3560 milyon kwh'e (yüzde 350 artışla) ulaşmıştır.⁽²⁵⁾

Hizmetler: Hizmetler kesimi doğrudan tarım ve sanayi sektörleri gibi fiziksel mal üretimini kapsamamakla birlikte, bu sektörlerin ürünlerinin parasal karşılık bulması, ticarete konu olması, ulaştırma-haberleşme ile piyasaya ulaştırılması, bankacılık faaliyetleri kanalıyla finanse edilmesi gibi esasen tarımsal ve sınai üretim için hem girdi hem de bu sektörlerin çıktılarının parasal anlam kazanması için gereken ve bu bağlamda üretime dolaylı, ancak çok önemli katkıda bulunan bir sektördür.

Reel üretimin gereği olarak değil de, üretimden bağımsız olarak hizmet sektörünün büyümesi genelde spekülasyon özellikleri gösterir; örneğin, şirket bilançolarından ve sektörlerdeki gelişmelerden bağımsız olarak hareketlilik gösteren menkul kıymet fiyatları gibi.

Hizmetler alt sektörleri olarak inşaat, iç ve dış ticaret, ulaştırma-haberleşme, mali kuruluşlar, konut, gelirleri, devlet hizmetleri ve bunun dışında kalan hizmetler sayılabilir. Menderes hükümetleri zamanında karayollarında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Stabilize yolların uzunluğu 1950 yılında 1700 km iken, 1955 yılında 3500 km ve 1965 yılında 10750 km'dir. Aynı dönemde devlet karayollarının toplam uzunluğu 24 bin km'den 35 bin km düzeyine yükselmiştir. Bu dönem boyunca demiryollarına toplam 224 km eklenerek, toplam demiryolu uzunluğu 7895 km'ye ulaşmıştır.

Sivil İstihdam: Ekonomik yapıda sektörler arasında oransal bağlamda köklü değişikliklerin meydana gelmediği, gelişmenin tedrici olduğu bu dönemde, doğal olarak işgücünün sektörel dağılımı da benzer bir eğili-

(24) DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923-1992*, s. 172; Yakup Kepekci ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 1995, s. 104.

(25) DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923-1992*, s. 187.

me sahiptir. 1960 yılı itibariyle, toplam 12 milyon 534 bin kişi sivil istihdamı oluşturmakta; bunun yüzde 77.7'si tarım, yüzde 0.6'sı madencilik, yüzde 7.1'i sanayi, yüzde 0.1'i enerji ve yüzde 14.5'i de hizmetler sektöründe çalışmaktadır.⁽²⁶⁾ 1960 yılında sektörler bağlamında bu oranlarda 1955 yılına oranla sanayi ve hizmetlerde küçük oranlı artışlar ve buna koşut olarak tarımda da paralel düşüşler meydana gelmiştir.

Dış Ticaret: Bu dönemde dış ticaretteki artış oranı milli gelir artışının üzerindedir. Ülke dışı açılmada önemli bir mesafe kaydetmiştir. 1946-62 döneminde GSMH'daki artış yıllık ortalama yüzde 15 iken, ihracattaki yıllık ortalama artış oranı yüzde 22 ve ithalat için bu oran yüzde 34'tür. Görüldüğü gibi ülkenin dışı açılması gelir büyümesinden daha hızlı bir şekilde meydana gelmektedir.⁽²⁷⁾

Dışa Açıklık: Dışa açıklığın önemli bir göstergesi olan toplam dış ticaret hacminin milli gelire oranı bu dönemde yıllık ortalama bazda yüzde 13 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 1947-53 aralığında bu oran yüzde 17 dolayındadır. 1953 yılındaki darboğazdan sonra sözkonusu oran giderek düşmüştür. 1954 yılından itibaren gerileyen dışa açılma derecesi, 1961 yılından itibaren tekrar yükselmeye başlamıştır.

7 Eylül 1946 Devalüasyonu: 7 Eylül 1946 yılında yapılan devalüasyonla,⁽²⁸⁾ savaş nedeniyle dünya fiyatlarının üstüne çıkan yurtiçi fiyatları düzenleme ve yeni ekonomik politikalara uyum sağlama amacı güdülmüştür. Doların TL karşılığı 1.31 TL'den 2.80 TL'ye çıkarılmıştır. Doların değeri 1940'ta 1.38, 1941-46 arasında 1.31 TL'dir. 1947-50 arasında 1 dolar 2.80 TL olarak işlem görmüştür. 1951 yılından itibaren ihracat ve ithalatta katlı kur uygulanmış ve döviz kuru ithalat ve ihracatın farklı kalemlerinde farklı oranlarda uygulanmıştır. İthalatın ana mal grupları itibariyle dağılımının gelişimi incelendiğinde, 1947 yılında yatırım mallarının payı yüzde 32, tüketim malları-

nın payı yüzde 29 ve hammaddelerin payı da yüzde 39'dur.

İthalatın Bileşimi: 1962 yılında ise toplam ithalat içinde yatırım mallarının payı yüzde 45.1, tüketim mallarının payı yüzde 7.3 ve hammaddelerin payı da yüzde 47.8 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi 1950'li yılların ilk yarısında tüketim mallarının toplam ithalat içinde yüksek olan payı incelenen dönemin sonuna kadar giderek düşüş kaydetmiştir. Dolayısıyla, dönemin ithalatında ağırlık yatırım ve hammadde yönündedir. Esasen, ithal ikameci uygulamaların denendiği dönemde bu özellik beklenen bir sonuçtur.

1956 Devalüasyonu: Dış ödemelerdeki güçlükler nedeniyle, dönemin hükümeti 1956 yılında doların TL karşılığını 2.80 TL'den 5.25-5.5 TL olarak belirlemiştir. Fiyat denetimleri artırılmış, ticari banka kredileri sınırlandırılmış ve faiz oranları yükseltilmiştir. İlk iki yıl uygulamada kısmi iyileşmeler olmuşsa da, kısa süre sonra fiyatlar ihracat aleyhine gelişmiş, mal darlıkları nedeniyle karaborsa piyasaları oluşmuştur. Sonunda dış ödeme güçlükleri daha da büyümüştür.

4 Ağustos 1958 Devalüasyonu ve Ekonomik Tedbirleri: Bu gelişmelerden sonra Hükümet 4 Ağustos 1958 tarihinde istikrar önlemleri almıştır. Buna göre hükümet TL'yi yeniden devalüe etmekte (1 doların karşılığı 9 TL'ye çıkarıldı), ithalata serbesti getirmekte, para arzı ve bütçe harcamalarında kısıtlamalara gitmekte ve KİT'lerin ürettiği mal ve hizmet fiyatlarına zam yapmaktadır. İthalat ve ihracatın bürokratik engelleri hafifletilmiş, dış ticaret görece serbestleştirilmiş, para arzı bir yıl sınırlı olarak artırılmasına rağmen, daha sonra hızla artmaya devam etmiştir. Bütçe açığı başta para arzı artırılmadığı için iç borçlanmayla finanse edilmiştir.

(26) Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 1995, s. 115.

(27) DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923-1992*, 1994, s. 278-79.

(28) A. Suha Alacaklıoğlu, *Cumhuriyetimizin 50 Yıllık Ekonomik Kalkınmasında Özel Teşebbüsün Yeri ve Rolü*, 1974, s. 24.

Yabancı Sermaye ve Dış Borçlanma: Bir ülkeye döviz girişinin bir kaç yolu vardır. Dış ticaret, dış borç, dış yardım ve dış kredi, yabancı doğrudan veya portföy yatırımı. Bu dönemde Türkiye’de menkul kıymet piyasası sınırlı ve yüzeysel olduğu için, portföy yatırımı yoluyla yabancı sermayenin gelmesi pek söz konusu olmamıştır. II. Dünya Savaşı esnasında dış borçlanmada önceki dönemlere oranla önemli artışlar olmasına rağmen, bu sırada altın ve döviz miktarının da artması nedeniyle ülke, savaştan net borçluluk düzeyini sıfırlayarak çıkabilmiştir.⁽²⁹⁾ Dış borçlanmada ABD başlıca kaynak durumundadır.

1946-50 aralığında daha çok dış borç şeklinde gelen dış kaynak, 1950 yılından başlayarak bağış olarak gelmeye başlamıştır. ABD kaynakları Truman Doktrini, Marshall Planı, AID ve PL 480 programları çerçevesinde gelmiştir. PL 480’e göre ABD tarım ürünleri fazlasından Türkiye’ye gönderilen miktarın karşılığı TL olarak Merkez Bankası’nda ayrı bir hesapta tutulmakta ve ikili anlaşmalara göre kullanılmaktaydı.

Bu kaynağın Türkiye tarafından kullanılan bölümü bütçe ve KİT finansmanında, ABD tarafından kullanılan bölümü de ABD’nin Türkiye’deki özel ortaklıklarına kredi verilmesi biçiminde kullanılmaktadır. PL 480 kanalıyla sağlanan kaynağın tutarı 351.2 milyon ABD Doları’dır.⁽³⁰⁾ 1954 sonrası dönemde ithal edilen bir çok ithal malın bedeli ödenememiş ve bunlar ödenmesi gecikmiş dış borç durumuna gelmiştir. 1960 yılında bu tür borçların tutarı 376.6 milyon ABD Doları’nı bulmuştur.

Dış Borç Stoku: Toplam dış borçlar bu dönemde, TL cinsinden yüzde 750, dolar cinsinden ise yüzde 410 oranında artmıştır. Aradaki farklılık 1958 devalüasyonundan kaynaklanmaktadır.

Yabancı Sermayeye Yönelik Düzenlemeler: 22 Nisan 1947 tarihinde 13 sayılı Karar-

la yabancı sermaye girişlerini kolaylaştırmak amacıyla, kambiyo ilişkilerini düzenleyen önlemler alınmıştır. Yabancı paranın döviz olarak getirilmesi ve tarım, sanayi, ulaştırma, turizm gibi alanlara yatırılması öngörülmektedir. Hükümetin uygun görmesi halinde, faktör gelirlerinin (kâr) bir bölümünün yurtdışına çıkarılması da mümkün olabilecektir.

13 sayılı Kararın yetersiz ve muğlak bulunmasından ötürü 1962 yılında aynı doğrultuda 17 sayılı Karar çıkarılmış ve bu son Karara dayalı olarak bir çok yabancı şirket kurulmuştur. Yabancı sermaye girişlerini düzenleme amacıyla 1950 Mart’ından başlayarak bir çok kanuni düzenleme yapılmıştır.

ABD uzmanlarının hazırladığı 18 Ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı yasaya göre, yabancı özel sermaye, yerli özel sermayeye ait bütün sektörlerle girebilecek, yabancı sermayenin yalnız para olarak değil, makine ve parçaları, lisans, patent ve marka hakkı gibi gayri maddi haklar biçiminde de gelebileceği kuralı benimsenmiştir. Bu dönemde ülkeye gelen yabancı sermaye tutarının dörtte üçünün makine ve parçalardan, sadece yüzde 17’lik bir kısmının para sermaye şeklinde geldiği hesaplanmıştır.

Petrol Kanunu: Yabancı sermaye girişinin bir başka güdüleyicisi 18 Mart 1954 tarih ve 6326 sayılı Petrol Kanunu’dur. Bu Kanuna dayanarak 1954-65 aralığında ülkeye gelen yabancı sermaye tutarı 1.850 milyon TL’dir. Bu miktar, aynı dönem bağlamında Yabancı Sermaye Kanunu’yla gelen tutardan daha fazladır. Yabancı sermayenin geliş yollarından birisi de kısa dönemli ve yüksek faizle alınan dış sermayenin dış ticaretin finansmanında kullanılmasıdır.

Bu dönemde, özel kesim de uzun vadeli dış kaynak sağlamıştır. Kısa dönemli dış

(29) Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi Y., İstanbul, s. 142, aktaran: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 1995, s. 91.

(30) Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 1995, s. 91-92.

krediler, dönem boyunca gelen toplam yabancı sermaye akımının yarısından fazlasını oluşturmuştur. Özel kesimin aldığı kredi tutarı ise bu dönemde 463,2 milyon TL iken, sadece Ereğli Demir-Çelik fabrikasının finansmanı için 1.474,3 milyon TL dış kredi sağlanmıştır.

Yabancı Sermaye Yatırım Alanları: Dönem boyunca gelen yabancı sermayenin yüzde 95'i sanayi kesimine yönelmiştir. 1951-65 dönemi için, bu meblağın yüzde 26'sı plastik-kauçuk, yüzde 25'i kimya, yüzde 13'ü elektrikli ev araçları ve yüzde 11'i de gıda-içki alt sektörlerine gitmiştir. Yabancı yatırımların önemli ölçüde dış girdiyle çalışmaları ve iç pazar ağırlıklı üretim yapmaları beraberinde önemli sıkıntılar da getirmiştir.

Bu dönemde ülkeler itibariyle ABD kaynaklı yabancı sermayenin oranı toplam içinde yüzde 40 iken, Batı Almanya, İsviçre ve Hollanda yüzde 10'luk paylarla arkada gelmekte ve gerçekleşen yabancı sermaye içinde bu dört ülkenin payları birlikte yüzde 85'i bulmaktadır.

1946-62 döneminde ABD'nin Türkiye'ye sağladığı fon, borç olarak verdiği ekonomik yardım tutarı 586.4 milyon dolar ve ABD başışı 995.6 milyon dolar olarak birlikte 1 milyar 582 milyon dolara ulaşmıştır. Diğer yardım kuruluşlarının sağladığı kredi tutarı ise 497.1 milyon dolardır. Bu dönemde gerçekleşen yabancı sermaye tutarı ise 48.8 milyon dolardır.⁽³¹⁾

Krizi Planlarla Derinleştirme Politikaları ve 1978 Moratoryumu

Planlamaya Geçişin Anlamı: 1950-60 dönemindeki uygulamalardan çıkarılan ders, hükümetin ekonomik gelişmeyi koordine etmesinin yetersiz olduğu ve mutlaka aktif olarak ekonomik sektörlerde öncelikli yatırım alanlarını belirlemenin ve yatırımcı gibi işlet-

mecilik yapmasının zorunlu olduğudur. Devlet kesimi daha önce de işletmecilik yaptığı için, yeni dönemde yeni olan şey, kamu işletmeciliğini 5 yıllık ve yıllık plan ve programlara bağlamak olmuştur. Planlama, toplumu bir bütün olarak kurgulama amacındadır. Bir yandan sosyal sektörler, diğer yandan ekonomik sektörler için yatırım planları yapılmaktadır.

Ekonomik Alanın Totaliter Projeye Dabil Edilmesi: Tanzimat ile birlikte devletin kamu kesimini yeniden biçimlendirme politikası, sadece devlet örgütüyle sınırlı kalmıştır denilebilir. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte biçimlendirme toplumun özel kesimini de kapsar hale gelmiştir. Bütün vatandaşları, ırk, din, dil, kültür, eğitim ayrımı gözetmeksizin çağdaş bireyler olarak standart (uniform) hale getirme çabası iktidarın öncelikli hedefi ve ana uğraşı haline gelmiştir.

Ne var ki, başlangıçta daha çok ekonomi dışı alanlarla sınırlı kalan bu yaygın yönlendirici-dönüştürücü çaba, 1960'lı yıllarla ekonomik alana da yansımıştır. Artık toplumun devletten habersiz herhangi bir etkinlikte bulunması sözkonusu bile olamayacaktır. Çünkü, iktidarı elinde tutanlara göre (başından beri bürokrat kökenli olmalarının belirleyici etkisi vardır) toplum, etkinliklerinde serbest bırakıldığı zaman "devlet" in haberi olmadan ve devletin kontrolünün dışında keyfi uygulamalar ortaya çıkmakta, toplumun gelişmesi için "gerekli" öncelikli alanlar ihmal edilmektedir.

Elbette toplum için neyin gerekli olduğunu da en iyi eğitilmiş, ve toplumu da eğitip varlıklı hale getirerek mutlu olmasını sağlayacak seçkin bürokratlar plan ve programa bağlayacaklardır. Demokratik bağlamda otoritenin dönüştürücü ve emredici/yasaklayıcı bir nitelikte kullanılmasının önemli içerimleri sözkonusudur.⁽³²⁾

(31) Yakup Kepenek ve Nurlan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 1995, s. 93.

(32) Mete Tunçay'ın Osmanlı'nın son dönem uygulamasını 'otoriter' ile Cumhuriyet dönemi uygulamasını ise 'totaliter' olarak kavramsallaştırması kayda değerdir.

Planlamaya Geçişin Gerekeçesi: 27 Mayıs müdahalesinden sonra, askeri yönetimin ağırlaştığı ve “27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?” başlıklı açıklamada ‘...Ancak kalınmanın her şeyden evvel bir plana, bir hesaba dayanması gerekir. Eski iktidarın (Görülmemiş kalkınma) diye vasıflandırdığı kalkınma hiç bir plan ve hesaba istinat etmiyordu.’ denmektedir. Dönemin devlet başkanı Orgeneral Gürsel ve Başbakanlık Müsteşarı ve Milli Birlik Komitesi Üyesi Alb. Alparslan Türkeş’in büyük gayretiyle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) yabancı uzmanların ve OECD’nin önerisiyle kurulmuştur.⁽³³⁾

Planlı dönemle birlikte devletin, toplumun ekonomik uygulamalarını da ciddiye almaya, keyfi uygulamalar olarak algılaması ve bu keyfilikleri, başıbozuklukları, bürokratların kâhı, uzağı gören, planlı-programlı faaliyetleriyle ortadan kaldırma veya sınırlandırması özkonusu olmuştur.

Planlamaya Geçişte Dış Çevrelerin Teşviki: Planlama sürecine geçişi Türkiye’ye borç bağlayan dış çevreler de arzulanmaktadır. Özellikle kamu harcamalarının, başta yatırımın belirli bir kalkınma planına bağlanarak atırımların getirilmesi ve bu konudaki projeksiyonlar için daha güvenli bir ortam arzulanmıştır. Gerek dış borç, gerekse yabancı sermayenin yatırım alanlarının güvenilirliği konusundaki bu titizliklerini elbette normal karşılamak gerekir.

DPT’yi kuran 92 sayılı Kanunun sıraladığı görevler arasında “Özel sektörün faaliyetlerini planın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri tavsiye etmek” de yer alıyordu. Ekonomik özencileri önemli ölçüde elinde tutan devletin uşkusuz tavsiyelerine uymak, o gün için yakta kalmanın ve kârlı çalışmanın yegane yolu olsa gerekir. O dönemde sermaye kullanımının bir plana bağlanması, sivil-asker bürokrasinin özlemlerine uygun düşmektedir. Yüksek enflasyon bu kesimin gelirlerinde gö-

reli gerilemelere neden olmuştur. 1950’li yıllarda güçlenen sermaye kesimlerinin yönetim üzerindeki etkinliklerinin artması da geleneksel bürokrasiyi rahatsız ediyordu. Ekonomiyi planlayarak bürokrasi hem ekonomik hem de siyasal konumunu sağlama almak istemiştir.

Planların Genel Özellikleri: Türkiye’de uygulanan kalkınma planlarının bazı özellikleri bulunmaktadır: İlk olarak, ekonomik ve toplumsal yapı veri olarak alınmaktadır. İkinci olarak, planlar yıllık bazda ekonomik büyüme hedefleri içermektedir. Üçüncü özellik, planlarda sanayileşmeye öncelik verilir. Nihayet dördüncü olarak, planlar belirli bir uzun dönem stratejisinin bir parçası olarak hazırlanırlar.

Plansız-Programsız Ara Yıllar: Türkiye’de 1963 yılında başlayan planlı uygulama 1977 yılına kadar uygulanmış, ancak 1978 yılında başlatılması gereken IV. BYKP ekonomik bunalım ve siyasal belirsizlikler nedeniyle bir yıl gecikmeyle uygulanabilmiştir. 1995 yılında da benzer nedenlerden dolayı bir yıllık bir gecikmeyle plan yürürlüğe girmiştir.

Büyüme Modelleri: Türkiye’deki planlar Harrod-Domar büyüme modeline dayanır.⁽³⁴⁾ Mevcut sermaye/hasıla katsayısı ile yıllık büyüme hedefini tutturmak için milli gelirin yüzde 18,3’ünün yatırımlara gitmesi gerektiği hesaplanmıştır. Bu hesaplama mantığı diğer planlar için de geçerlidir. Birinci planda ekonominin tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli büyümesinden bahsedilirken, ikinci planda öncelik daha doğrusu lokomotif görevi sanayi sektörüne verilmiştir. Yine ikinci planda dayanıklı tüketim malı üretiminin artışı ve aramalarının üretimi hedeflenerek ithal ikameci stratejinin ikinci aşamasının tamamlanması amaçlanmıştır.

(33) Erdiç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Hacettepe Univ. İİBF Y. 3. Baskı, 1995, s. 92-94.

(34) Bu modellerde iki değişken kriter alınmaktadır. Birincisi marjinal sermaye/hasıla oranı, diğeri ise toplam tasarruf/yatırım oranıdır. Üretim teknolojisinin belirlediği sermaye/hasıla katsayısı 2,6 alınmış ve yıllık büyüme hızı da yüzde 7 olarak hedeflenmiştir.

II. planda kentleşme açık olarak bir hedef şeklinde konulmuş ve ekonominin itici gücü (ucuz işgücü) olarak görülmüştür. II. plan tasarruf azlığını ve dış ticareti kısır döngüler olarak belirtmektedir.

Avrupa Topluluğu ve Uzun Dönemli Strateji: 1971 askeri müdahalesinden sonra hazırlanan III. plan, ilk planla birlikte öngörülen 15 yıllık gelişme çerçevesi bir kenara bırakılarak 1973-1995 dönemini kapsayan yeni bir strateji (22 yıl) hazırlanmıştır.⁽³⁵⁾ Bu planda AET ile ilişkilerin önemi algılanmış ve dolayısıyla rekabet olgusunun önemi ortaya çıkmıştır.⁽³⁶⁾ 1995 yılında gümrük birliğinin gerçekleşmesi için 22 yıllık sürede ekonominin ana sektörlerinin büyümeleri gereken hızlar tespit edilmiştir. Bunun için de İtalya'nın o günkü durumu baz alınmıştır. Ekonomik hedefler için devlet özel sektörle asla bir çatışma içinde olmayacak, aksine tamamlayıcısı olacak, ancak bireysel hak ve özgürlüklerin zorunlu olarak sınırlandırılması da kaçınılmaz olarak "planlanacaktır."

Yapılabileceklerden ziyade, yapılması gerekenleri ve ulaşılması zorunlu görülen hedefleri ortaya koyan III. plan doğal olarak bir yığın da reform önerisi barındırmaktadır. Bunların başlıcaları beklendiği gibi tarım, madencilik, petrol, doğal kaynaklarla ilgilidir.

Planların Kötü Performansı: Türkiye üç plan uygulamasına rağmen, başta bürokratik-askeri müdahalelere gerekçe olarak sunulan koşullar daha da ağırlaşarak devam etmiş ve hatta o derecede ki 1978 yılında plan uygulamasının ertelenmesi kaçınılmaz olmuştur. Hükümetlerin özel mülkiyet üzerindeki gücünü büyük ölçüde artırıp, bürokratları yetkilendirerek planlı, hızlı ve demokratik bir şekilde kalkınma komedisinin sonu hüsrana olmuştur. Başlıca dürtüleri terfi, kıdem ve dış seyahat olan bürokratların hazırladıkları planlar bazı çevrelerce *pilav* olarak adlandırılmaktadır.

Elbette ki bu adlandırma asla küçümseme amacı gütmemektedir. Söz konusu edilen,

toplumsal hayatın "memurlar" eliyle düzenlenmesi ve onların arzuları doğrultusunda yeni bir ilerici ve devrimci kaderci çizgisine oturtulmaya çalışılmasıdır. Böylece fakirlik, gerilik, bu ulusun kaderi olmayacak; ancak, ilerilik, çağdaşlık ve yüksek düzeyli büyüme ve gelişmeler bu ulusun kaderi olacaktır.

Cebri Borçlanma ve Tasarruf Bonoları: I. BYKP'nin hazırlıklarının tamamlanması için 1962 yılı hazırlık yılı olarak tespit edilmiştir. Kaynak temini için, 1961 yılı başında çıkarılan 223 sayılı Kanunla oluşturulan "cebri borçlanma sistemi" ile "Tasarruf Bonosu" karşılığında halktan 10 yıl vade ile borç alınıyordu. Gelir ve servet vergisi yükümlülerinden yüzde 3 oranında kesinti yapılıyordu.

Mali Denge Vergisi: Bu sistem 1972 yılında yürürlüğe giren 1598 sayılı "Mali Denge Vergisi Kanunu" ile sona ermiştir. 1962 yılı başından itibaren Türk işçilerin Almanya'ya gönderilmesi döviz gelirleri bağlamında önemli bir kaynak kapısı olmuştur. I. BYKP için iç kaynak yetersizliği devam etmiş, ancak dış kaynakla bu telafi edilmiştir. İç kaynak konusunda Nicolas Kaldor'un hazırladığı ve temelde özellikle tarımsal vergi yükünün artmasını öneren paketin yanısıra, genel olarak vergi ve KİT reformu öngören plancuların da önerileri uygulanma olasılığı bulamamıştır.

Planlamaya Geçişte Toplumun Yaşam Kalitesinin Düzeyi: I. BYKP'nin giriş kısmında Türkiye'nin ekonomik durumu özetlenerek adeta sadece planlama ile bunun aşılabileceği ima edilmektedir: "Büyük kütleler çok kötü şartlar içinde ve uygarlık araçlarından yoksun olarak yaşamaktadır. Okuma yaşında bulunan ve bu yaşı aşmış olanların yüzde 60'ı okumaz yazma bilmemektedir. Köylerin yüzde 53'ü ve kasabaların yüzde 55'i içme suyundan yoksun veya yeteri kadar içme suyu bulamayacak durumdadır.

(35) Başbakanlık, *Yeni Strateji 1973-1995*, 1972.

(36) Memduh Aytür, *Kalkınma Yarışı ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970.

Nüfusun yüzde 69'u elektrikten yararlanamamaktadır. Doğan her 1000 çocuktan 165'i bir yıl içinde ölmektedir. Nüfusun yüzde 2.5'i veremlidir. Her 4000 kişiye bir doktor düşmektedir. Şehir konutlarının yüzde 30'u oturulamayacak durumdadır. En büyük üç şehirdeki nüfusun yüzde 30'u tek odalı evlerde yaşamaktadır. Gecekondualarda yaşayan insan sayısı 1.2 milyondur.”⁽³⁷⁾

İsmet İnönü'nün Plandan Beklentileri: Dönemin başbakanı İ. İnönü, birinci kalkınma planının sosyal, kültürel ve iktisadi kalkınmayı sağlayacak, tam istihdamı temin edecek, milli dayanışmayı artıracak, sosyal adaleti sağlayacak, insan hak ve hürriyetlerini teminat altına alacak bir planın hazırlandığını; ve artık iktisadi ve sosyal hayatın adaleti ve yüksek iktisadi hedefleri sağlayacak düzenleme arzu ve azmine uygun olarak plan hazırlandığını ve keyfi ve plansız davranış tecrübelerine son verileceğini belirtmiştir.⁽³⁸⁾ 1953-60 döneminde uygulayarak tecrübe ettiği devletçiliği Türkiye, 1963-80 döneminde bilinçli devlet manipülasyonlarıyla uygulamıştır.

İçe Kapanmayı Rekabete Tercih Eden Plancılık Anlayışı: I. BYKP'da dışa açık büyümenin ve sanayileşmenin mümkün olmadığı, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı uzmanlaşmanın yanlış olacağı; bu nedenle, içe dönük ancak dış kaynaklara (sermaye, borç) açık bir politika ile otarşik bir düzenin arzulandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Türkiye, yurtiçinde üretimine başladığı ürünlerin ithalatını yasaklama yoluna gitmektedir. 1960-70 döneminde sanayi sektöründe kredi maliyetleri hesaba katılmamaktadır. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren yükselen süregen enflasyon negatif faizler yoluyla sanayicilerin desteklenmesini sağlamıştır.

İbracatı Engelleyci Ekonomi Politikası: Bu dönemde yerli üretimin kifayet etmediği durumlarda ithalata kota uygulaması getirilmiştir. Bu dönemde başvuru olan bir yol da, döviz taahhüdünde bulunan işletmelere düşük faizli kredi ve ithalat izni verilmesidir. Ek ola-

rak, KİT ürünlerinin düşük fiyatlarla satılarak “görev zararı”nın devasa boyutlara varmasına göz yumulmuştur. Bunun bir gerekçesi de enflasyonun bu yolla kontrol altında tutulmasıdır. Ayrıca sanayicilerin KİT'lerden sağladıkları girdilerden dolayı ucuz fiyat politikası nedeniyle büyük teşvik aldıkları da açıktır.⁽³⁹⁾

Verimlilik Artışını Cezalandıran Dış Ticaret Politikası: Kruger ve Tuncer'in yaptığı bir araştırmaya göre, dışa açık sanayileşme stratejisinin uygulandığı dönemlerde verimlilik artışları, içe dönük strateji uygulanan dönemlere oranla daha yüksektir. Buna göre, bir bütün olarak Türk imalat sanayii için toplam faktör verimliliği artışı yıllık bazda ortalama olarak 1963-67 aralığında yüzde 3.2 iken, 1967-70 aralığında yüzde 1.3, 1970-73 aralığında yüzde 2.5 ve 1973-76 döneminde yüzde 1.2 olarak gerçekleşmiştir.

Planların İflası ve Ekonomik Daralma: 1976-80 döneminde hızlanan enflasyon, döviz darboğazları, işgücü piyasasındaki uyumsuzluk krizleri ve siyasal gelişmelerin siyasal yaşamı krize sürüklemesi nedeniyle ekonomik büyüme negatif değerler almaya başlamıştır.⁽⁴⁰⁾ İçe dönük sanayi stratejisinin uygulandığı dönemlerde (1967-70 ve 1973-76) verimlilik düşüşlerinde başlıca rolü döviz darboğazları oynamıştır. İmalat sanayinin büyük ölçüde ithal girdilere bağımlı olarak çalışması, yatırım-ara malhammadde yetersizliğinin sonucu üretim krizleri ortaya çıkmıştır.

Yüksek Koruma Duvarlarıyla Hantallaşan Sanayi: Yine yüksek koruma duvarları arkasında palazlanan sanayilerin hantallaştığı ve rekabet, verimlilik, etkinlik gibi alanlarda yüksek bir performans gösteremedikleri tespit edilmiştir.⁽⁴¹⁾ Bu ilgisizlik ve kayıtsızlığı ithal

(37) Erdiç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Hacettepe Üniv. İİBF Y. 3. Baskı, 1995, s. 97.

(38) DPT, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*, 1963, s. 3-4.

(39) Emin Çankı, *Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları*, Turhan Kitabevi Y., Ankara, 1983, s. 111.

(40) Anna Krueger ve Baran Tuncer, *Microeconomic Aspects of Productivity Growth Under Import Substitution; Turkey*, NBER Working Paper No.532, 1980.

(41) Ekonominin bu yapıdan kurtulması ile ilgili olarak 1980 sonrası yapılan tartışmalara örnek olarak bkz., Cem Alpar, *Şımarık Çocuk Nasıl Terbiye Edilir?*, “Ekonomik Öyküler”, Evrim Y., İstanbul.

ikameci bir sanayileşme stratejisinin doğal sonucu kabul etmek gerekir. Sermaye/hasıla oranı 1963-79 döneminde sürekli yükselerek 1.6'dan 5.1'e çıkmıştır.

Asaf Savaş Akat uygulanan bu stratejiyi ithal ikameci olarak nitelendirmeyi reddetmekte ve ihracatı engelleyici olarak adlandırmaktadır. Korkut Boratav da benzer bir yaklaşımla "içe dönük, dışa bağımlı genişleme"⁽⁴²⁾ gibi farklı bir adlandırmaya gitmektedir.

Milli Gelirin Sektörel Yapısında Gelişim: Planlı dönemin başından 80'li yıllara kadar olan dönemde, milli gelirin yapısında meydana gelen değişimler incelendiğinde, sektörler bağlamında devletin kuruluşundan itibaren gözlenen değişimlerden farklı bir eğilimin yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Tarımın milli gelir içindeki payı dönem boyunca oldukça tedrici ve kararlı bir küçük çaplı düşüş trendine sahiptir.⁽⁴³⁾

Tarım: Dönem başında tarımın milli gelirdeki payı yüzde 36 iken, dönem sonunda yüzde 27 dolayında olmuş ve bütün dönem boyunca yıllık bazda ortalama olarak yüzde 33 dolayında gerçekleşmiştir. Bu ortalamaya ait standart sapmanın düşüklüğü trendin kararlılığını ve sürekliliğini göstermektedir. Sanayi kesiminin payında tarıma oranla çok daha düşük düzeyde bir artış eğilimi söz konusudur. Dolayısıyla, tarımın payındaki gerilemenin yegane kaynağı sanayi değil, aksine hizmetler sektörüdür.

Sanayi: Sanayi kesiminin milli gelirdeki payı dönem başında yüzde 18, dönem sonunda yüzde 20 ve bütün dönem boyunca yıllık bazda ortalama olarak yüzde 18 olarak gerçekleşmiştir. Bu sektöre ait standart sapma değerinin son derece düşük olması sektörün gelişimindeki kararlılığı göstermektedir.

Sonuç olarak milli gelirin planlı dönemde yapısal bir değişiklik göstermediği, meydana gelen ekonomik büyüme ve gelişmenin bütün sektörler bağlamında geçerli ol-

duğu ve bu anlamda 1950-60 döneminden anlamlı bir farklılık arz etmediği anlaşılmaktadır. Hizmetler sektörünün gelişimi diğer iki sektöre oranla daha canlı olmuştur.

Hizmetler: Hizmetler sektörünün gerek milli gelirdeki payı, gerekse yıllık artış oranı görece daha yüksektir. Hizmetlerin milli gelirdeki payı dönem başında yüzde 46 iken, dönem sonunda yüzde 54 dolayında olmuş ve bütün dönem boyunca yıllık bazda ortalama olarak yüzde 49 dolayında gerçekleşmiştir.

Ekonomik Büyüme: tarım ve sanayi sektörlerindeki kararlılığa rağmen hizmetler sektörünün milli gelirdeki payında önemli bir artış gözlenmektedir. Özellikle altyapı yatırımlarının bu gelişimde yadsınamaz bir ağırlığı söz konusudur. Planlı dönemde milli gelirin ve alt sektörlerin nominal değerlerindeki artış eğilimi incelendiğinde; milli gelirden meydana gelen yıllık ortalama artışın sanayi ve hizmetler sektörlerine ait artış oranlarının altında olduğu izlenmektedir.

Tarım sektöründe meydana gelen yıllık ortalama artış oranı ise milli gelir artış oranının altındadır. Dolayısıyla, kalkınma planlarının amaçlarına da uygun olarak, tarımı görece ikinci planda kalmış, sanayi ve ileri uzantısını teşkil eden sanayi-ilişkili hizmetler kesimlerinin gelişimi hızlı olmuştur.

1963-79 aralığını kapsayan planlı dönemde GSMH deflatörü dikkate alındığında, yıllık bazda ortalama olarak milli gelirdeki reel büyüme yüzde 6, kişi başına milli gelirdeki büyüme yüzde 3.5, tarımdaki büyüme yüzde 2.1, sanayideki büyüme yüzde 8.4 ve hizmetlerdeki büyüme yüzde 7.8 olarak gerçekleşmiştir.

Yatırımlar: Planlı dönemde yurtiçi tasarruf hacmi yurtiçi yatırım hacminin altında kalmıştır. Kuşkusuz aradaki farklılık dış kaynaklardan karşılanmıştır. Bu dönemde 1975

(42) Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1980-1985*, Gerçek Yayınevi Y., İstanbul 1988, s. 7.

(43) DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923-1992*, 1994.

ılına kadar yurtiçi tasarruf ve yatırımlar aynı düzeyde seyrederken, bu yıldan itibaren önemli bir tasarruf açığı sözkonusu olmaya başlamıştır. Yine paralel bir biçimde 1975 yılından itibaren marjinal sermaye/hasıla katsayısı da yükselmeye başlamıştır.⁽⁴⁴⁾

Reel ekonomideki finansman ve girdi darboğazlarının bu gelişmelerde belirleyici etkisi olmuştur. Tasarruf ve yatırım değişkenlerine ait ortalamalara ilişkin standart sapma değerlerinin düşüklüğü, bu kalemler bağlamındaki kararlılığı gösterir. Oysa marjinal sermaye/hasıla katsayısı dönem boyunca büyük zikzaklar çizmiştir. Bu durum üretim sürecinde girdiler bağlamında önemli nitelik/nicelik sorunları olduğunu göstermektedir.

Sermayenin Verimliliği: Bu dönemde yıllık bazda ortalama olarak marjinal sermaye/hasıla katsayısı 5.1, tasarruf/GSMH oranı yüzde 19.5 ve sabit sermaye yatırımları/GSMH da yüzde 20.5 olarak gerçekleşmiştir. Toplam yatırımların diğer unsuru olan stok değişimlerinin toplam yatırımlar içindeki payı genelde yüzde 5 düzeyindedir. Dolayısıyla, stok değişimleri de dikkate alınacak olursa, toplam yatırımların GSMH'ya oranı yıllık bazda ortalama olarak yüzde 22'ye ulaşmaktadır. Bu da ulusal tasarruf-yatırım açığının daha yüksek düzeylerde olduğunu ve dış kaynağa daha çok başvurulduğunu gösterir.

Yatırımlarda Kamu Kesiminin Ağırlığı: 1963-79 döneminde Türk ekonomisinde yatırımların başlıca adresi kamu kesimidir. Özellikle, enerji, eğitim, sağlık ve madencilik sektörlerinde kamu yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı yüzde 88-97 dolayındadır. Ulaştırma, turizm, tarım sektörleri ve imalat sanayiinde ise kamu kesimi yatırımlarının payı yüzde 55-72 dolayındadır. Özel kesim yatırımlarının egemen olduğu yegane alan konut sektörüdür (yüzde 91.4).⁽⁴⁵⁾

Planlı dönemde devletin KİT'ler yoluyla imalat sanayii yatırımları yapmasının yanı sıra, ekonomik altyapı yatırımlarının da merke-

zi hükümet tarafından bakanlıklar marifetiyle yapılması özel sektöre kayda değer bir rol bırakmamıştır. Ekonomik üretim ve sosyal altyapı yatırımlarında kamu kesiminin ağırlıklı paylara sahip olması ülkedeki fon kullanımının da gittiği yönü belirtmektedir.

Yatırımların Sektörel Dağılımı: Toplam yatırımlar olarak, kamu kesimi ve özel kesim yatırımları birlikte dikkate alındığında, planlı dönemde sırasıyla imalat, konut, ulaştırma ve tarım sektörleri ekonomide en büyük sabit sermaye yatırımının yöneldiği alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, selektif ve derinlemesine bir ekonomik büyümeden ziyade, bütün ekonomik sektörler bağlamındaki genel ve yüzeysel bir ekonomik-sosyal kalkınma içerimli büyüme sözkonusu olmuştur.

Kamu Yatırımları: Planlı dönemde kamu kesimi toplam yatırımları içindeki payı sürekli artan, sürekli azalan ve payı istikrarlı bir seyir izleyen sektörler vardır. Buna göre, 1963-79 döneminde kamu kesimi yatırımları içinde en büyük payı sırasıyla ulaştırma, imalat sanayii, enerji, tarım ve eğitim almaktadır. Ancak, tarım, imalat sanayii ve eğitimin paylarında yıllar itibariyle önemli dalgalanmalar meydana gelmektedir. İmalat sanayiinin payı 1972 yılına değin kesintisiz olarak yükselmiş, ancak bu tarihten itibaren 1971 yılı düzeyine gerileyerek dalgalanmaya devam etmiştir. Enerji ve ulaştırma sektörlerine yönelik kamu yatırımları ise paylarını sürekli artırmıştır. Tarım, eğitim, sağlık ve konut sektörlerinin toplam kamu yatırımları içindeki paylarında ise kararlı düşüşler dönem sonuna değin sürmüştür. Buradan yola çıkarak, planlı dönemde kamu yatırımlarının önceliğinin altyapı alanları olduğu ancak, bunun daha ziyade fiziki altyapı anlamına geldiği; aksine sağlık, eğitim ve konut üretimi gibi alanlarda kamu kesiminin ayırdığı payın görece gerilediği izlenmektedir.⁽⁴⁶⁾

(44) DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992)*, s. 10, 12.

(45) DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992)*, s. 10, 12.

(46) DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992)*, s. 13-16.

Planlı dönemde, devlet eliyle sanayileşme çabaları ön planda olduğundan, sinai yatırımların ve bunların gerektirmesi olan enerji ve ulaştırma yatırımlarının kamu yatırımları içinde ağırlıklı paylara sahip olmaları doğaldır.

Sanayileşmenin Aşamaları: Kamu kesiminin, sanayileşme hamlesinin birinci aşamasını dayanıksız tüketim malları üretimini gerçekleştirme, ikinci aşamasını dayanıklı tüketim malları üretimini gerçekleştirme ve nihayet üçüncü aşamasını yatırım malları üretimini gerçekleştirme olarak ortaya koyması; ve ilk iki aşamayı gerçekleştirme ne yazık ki sanayileşmenin üçüncü aşamasına hazır olduğu anlamına gelmemiştir. Çünkü, gerek dayanıksız, gerekse dayanıklı tüketim malları üretimi tamamen yurtiçi piyasaya yönelik olmuş ve yerli üretim ithal yasakları ve kotalarıyla dış rekabetten korunmuştur.

KİT'lerin, maliyetine hatta maliyet-altı fiyatlarla özel sektöre yaptıkları üretim girdileri satışı da yerli sanayinin irileşmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Dünyanın diğer ülkelerinin ürünlerinin rekabetiyle hiç karşılaşmadan, yerli pazar garantisıyla, fiyat dışı rekabet araçlarına gerek duymadan, devlet kesiminden ucuz girdi teminiyle etkinsiz ve verimsiz bir şekilde irileşen Türk sanayiinin ülkeye olan maliyeti KİT'ler düzeyinde olmasa da oldukça yüksek düzeydedir. Sonuç olarak, ne KİT ürünleri ne de özel kesim ürünlerinin dünya piyasalarına çıkacak kalite ve maliyet bağlamında bir üstünlükleri bulunmamaktadır.

Özel Yatırımlar: Özel kesim yatırım alanlarında öncelik imalat sanayii yatırımları ile konut sektörüne yönelik yatırımlardadır. Bu iki kalemin birlikte toplam özel kesim yatırımlarından aldığı pay, planlı dönem ortalaması olarak yıllık bazda yüzde 74 dolayındadır. Planlı dönem boyunca özel kesim yatırımları içinde herhangi bir sektörün payı dramatik düşüş ve artışlar yaşamamıştır. Ancak tari-

mın payında ufak çaplı ancak süregelen bir düşüş trendi izlenmektedir. Kamu kesiminin konut sektöründe özel kesime oranla daha arka planda kalmasına koşut olarak, bu alan özel kesim kaynaklarının önemli bir kısmını kullanmaktadır.⁽⁴⁷⁾

Yatırımlarda Kamu ve Özel Kesim Ağırlığı: Ulusal yatırımlar bağlamında, özel kesimin payı sadece konut yatırımlarında kamu kesiminin payını aşmaktadır. Ancak, özel kesimin toplam yatırımları içinde ön plana çıkan yatırım alanları sırasıyla imalat sanayii, konut, tarım ve ulaştırma olmaktadır.

Planlı dönemde hem kamu hem de özel kesim yatırımları ilk sırada imalat sanayii (dayanıksız ve dayanıklı tüketim malları üretimi) yoğunlaşmış; ikinci sırada kamu kesimi yatırımları fiziksel altyapı yatırımlarında, özel kesim yatırımları ise konut yatırımlarında yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla, sosyal altyapıya birincil önceliğin verilmediği söylenebilir. Sanayileşme ile birlikte kırsal kesimden kentlere olan göçün kuşkusuz konut sektörüne yapılan yatırımlarda belirleyici bir rolünün olduğu gözden ırak tutulmamalıdır.

Kamu Maliyesi: Bu dönemde kamu gelirlerinin artırılması planların en baştaki amaçlarından olmuştur. Dönem boyunca vergi yükü sürekli artmıştır. Kamu gelirlerini artırma amacıyla 1960'lı yılların başlarında ve 1970 yılında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, büyük ölçüde, dolaylı vergilerin artırılması sonucunu doğurmuştur. Akaryakıt vergisi ve bazı tüketim mallarına konulan vergiler artırılmış; dış seyahat harcamaları, ithalat damga resmi, motorlu kara taşıt vergileri ihdas edilmiştir. Toplam vergiler içinde dolaylı vergilerin payı büyük bir ağırlığa ulaşmıştır. Nihai tüketiciye yansımaları kolay olduğu için dolaylı vergiler adaletsiz vergiler olarak nitelendirilir.

Kamu Personeli Maaşları İçin Finansman Kanunu Çıkarılması: 1970 yılında kamu

(47) DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992)*, s. 13-16.

personelinin maaşlarını artırmak için kaynak sağlamak amacıyla Finansman Kanunu çıkarılmıştır. Bazı malların satışından ve hizmet işletmelerinin cirosundan alınacak işletme vergisi; motorlu kara taşıtlarının el değiştirmesinden alınacak taşıt alım vergisi; bir kısım spekülasyon kazançlarını vergilemeyi amaçlayan gayrimenkul mal değer artışı ve bina yapımı vergileriyle, spor-toto vergisi bu kanun kapsamında icra edilmiştir.

Vergi Gelirinin Bileşimi: 1970'li yıllarda toplam vergi gelirlerinin yüzde 70'i gelirler üzerinden alınmakta, bunun da yüzde 70'ini ücretli ve maaşlılar gibi sabit gelirlilerden alınan vergiler oluşturmaktadır. Böylece sermaye kazançları daha az vergilendirilmek istenmiş ve vergilenmeyen kazancın tekrar sanayiye yönelmesi hedeflenmiştir.

Kamu gelirlerinin milli gelir içindeki payı, bütün plan dönemleri boyunca yıllık bazda ortalama yüzde 27.4 dolayında planlanmıştır. Ancak yasal ve kurumsal eksikliklerin de etkisiyle gerçekleşen oran düzeyi yine yıllık bazda ortalama olarak yüzde 24.6'dır.

1963-78 arası için kamu gelirlerinin milli gelir içindeki payında planlanan hedefe yüzde 90 oranında ulaşılmıştır. Kamu harcamaları içinde kamu yatırımlarının payı, planlanan ve gerçekleşen olarak incelendiğinde; gerçekleşme düzeyinin yüzde 89 dolayında olduğu görülmektedir. Gerçekleşme yüzdesi en düşük olan kalem vergi yüküdür. Vergi yükü planlı dönemler için yıllık ortalama olarak yüzde 21 civarında planlanmıştır. Ancak bu kaleme ait ortalama yüzde 16 olup gerçekleşme oranı yüzde 78'dir. Kuşkusuz, vergi gelirlerinin toplanmasındaki güçlükler, kamu kesimi harcamalarının gerçekleşme yüzdelerini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Fiyat Hareketleri: Planlı dönemde yıllık bazda ortalama enflasyon oranı yüzde 18 dolayındadır. Bu dönemde gerek sektörlerin büyüme oranları gerekse bir bütün olarak milli

gelirin büyüme oranı 5 ila 10 puan arasında enflasyonun üzerinde seyretmektedir. Nitekim GSMH deflatörü ile TEFİ de büyük bir paralellik göstermekte, hatta örtüşmektedirler. Fiyat istikrarı bakımından 1968 yılı en uygun yıl olduğu için, baz olarak genelde bu yıl alınır. 1968 yılına kadar enflasyon olarak kabul edilebilecek bir fiyat artış eğiliminden söz etmek mümkün değildir. Ancak 1969 yılından itibaren artan kamu harcamalarıyla birlikte, enflasyonun yönü sürekli yukarı doğru olmuştur. Özellikle 1977 yılından itibaren enflasyon oranında adeta patlama meydana gelmiştir.⁽⁴⁸⁾

Enflasyon ve Ekonomik Büyüme: Planlı dönemin 1963-77 aralığında genelde GSMH artış oranı enflasyon oranının üzerinde seyretmiştir. Ancak 1977 yılından itibaren durum tersine dönmüş, enflasyon oranı milli gelir artış oranının üzerinde seyretmeye başlamıştır. 1970'li yılların sonlarına gelindiğinde, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi ile sermaye birikimini sürdürmenin olanakları iyice tükenmiş; ithalattaki darboğazlar nedeniyle bir yandan yeni yatırımlar yapılamamış, diğer yandan var olanlar işletilememiştir. Üretim kapasitesinin ancak yüzde 30-40'ı kullanılabilmiştir.⁽⁴⁹⁾

Enflasyonun Olumsuz Etkileri: Hızlanan enflasyon, ekonomideki tasarruf-yatırım dengesini bozmuş, karaborsa ve stokçuluk çekiçi hale gelmiştir. Korumacı dış ticaret politikası, sübvansiyonlar, sabit kur uygulaması ile desteklenen bu sanayileşme stratejisi, aşırı kur ve yüksek enflasyonla birleşince A. Savaş Akat'ın benzetmesiyle, ihracatı engelleyici bir politikaya dönüşmüştür.

Bu dönemde kayda değer üç önemli sorun yüksek enflasyon, fiyat mekanizmasına ve faiz hadlerine aşırı kamu müdahalesi ve yanlış kur politikası olarak sıralanabilir.⁽⁵⁰⁾ Bū-

(48) DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992)*, s. 6; DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923-1992*, 1994, s. 328.

(49) İsmet Sabit Barutçugül, *Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, 1989, s. 38-39.

(50) Emin Çarıkçı, *Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları*, Turhan Kitabevi Y., Ankara 1983, s. 130.

tün fiyatlar müdahaleden etkilenince, gerçekte hangi fiyat düzeyinin reel ve finansal kesim varlıkları için denge fiyatı olduğunu da kestirmek mümkün olmamaktadır. Bu bunalım ortamında devalüasyon beklentileri artmıştır. Hükümetler de devalüasyonu başarısızlıklarının itirafı olarak algıladıkları için buna yanaşmamaktadır.

Devalüasyon beklentileri nedeniyle, ithalat ve döviz talebi daha da artmış ve işçiler de dövizlerini resmi kanallar dışındaki yollarla yurda göndermeyi tercih etmişlerdir. Devalüasyonlar sonrası kamu kesiminin ürettiği mal ve hizmetlere zam yapılacağı bilindiğinden spekülasyon amaçlı stoklamalar yapılmış ve ürünler karaborsaya düşmüştür. Bütün bu gelişmeler o dönem için üretimi engellemekte ve enflasyona ivme kazandırmaktadır.

Planlı Dönemde Sanayi Finansmanının Kaynakları: Planlı dönem boyunca banka kredileri kayda değer ölçüde artış göstermiştir. Planlı dönemde mevduat bankalarının açtıkları krediler içinde topladıkları kaynaklardan sağladıkları pay, Merkez Bankası'ndan sağladıkları kaynakların payına oranla gerileme göstermiştir. Bu oran yüzde 60'ın altına düşmüştür. Banka kaynaklarının yüzde 10 dolayındaki kısmı kamu kesimine açılmakta, bakiyesi özel kesime gitmektedir.

Banka Kredileri: Özel kesimdeki banka kredilerine en büyük talep ticaret sektöründen gelmektedir. Ticaret kesiminin toplam ticari banka kredilerinden aldığı pay, yüzde 60 dolayındadır. Tarımın ve sanayinin payları ise sırasıyla yüzde 20 ve yüzde 4 dolaylarında seyretmektedir. 1970-79 aralığında özel kesimin banka kredilerinden aldığı pay özellikle 1976 yılından itibaren kamu sektörüne oranla sürekli bir düşüş göstererek yüzde 59'dan yüzde 51'e gerilemiştir.⁽⁵¹⁾

Ticari bankaların devlet mülkiyetinde olması ve yoğun bir devlet müdahalesine maruz kalmaları, bankacılık sektörüne girişlerin

son derece güç olması ve çıkışların neredeyse mümkün olmaması ve iflasın sözkonusu dahi olamaması nedeniyle, kamu kesimine açılan kredilerde kamu sektörü payının yükselmesi normal karşılanmalıdır.

Merkez Bankası Kredileri: Merkez Bankası kredileri içinde de 1970'li yıllarda kamu kesimi payında özel sektöre oranla büyük artışlar meydana gelmiştir. Ekonomi ağırlıklı olarak kamunun egemenliğinde olunca ve kamu sektörü de etkin ve kârlı çalışmayınca vergi gelirleri yoluyla kamusal giderlerin finansmanı da mümkün olamamakta ve Merkez Bankası kaynakları kolay bir finansman yolu haline gelmektedir.

1974 sonrası Merkez Bankası kredilerinde kamu kesimine açılanlardaki aşırı genişleme KİT'lere açılan kredilerden kaynaklanmaktadır. Ancak bu krediler de üretim için değil, daha ziyade cari giderlerin karşılanması için kullanılmıştır. KİT'lerin ekonomideki devasa ağırlığı dikkate alındığında, fiyatlama politikasının "görev zararı" mantığıyla yürütülmesi sonucu ekonomik rasyonaliteden uzak bir ekonomik yapı ortaya çıkması da beklenen bir sonuç olmaktadır.

Sermayenin Dış Kaynakları: Planlı dönemde devlet eliyle sanayileşme politikası, ilk planda devletin dayanıksız ve dayanıklı tüketim malları üretimiyle başlamış, daha sonra ara malı ve yatırım malı üretimine de geçilmiştir. Ancak özellikle ithal girdi ile çalışan sanayiler ülke sanayiini ithal girdi bağımlı bir yapıya sokmuştur. 1970'li yılların başından itibaren 22 yıllık kalkınma perspektifinin oluşması ve AET ile ilişkilerin verdiği ivme ile birlikte AET, Türkiye ekonomisi için giderek artan ölçüde bir partnerlik ilişkisi geliştirmiştir. Bu ilişki hem özel kesim yatırımları hem de devletler düzeyindeki borç-alacak ilişkisi için geçerlidir.

Planlı dönemde başlıca dış sermaye kaynakları işçi dövizleri, proje kredileri, prog-

(51) Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 1995, s. 147.

ram kredileri, bedelsiz alım, özel çekme hakları, kısa ve orta vadeli kredilerdir. Bu dönemde, dış borç ana para ve faiz ödemeleri, kâr transferleri ve hizmet ödemeleri ise dışa yapılan başlıca sermaye akımlarını oluşturmaktadır. Ülkeye plan dönemlerinde gelen yabancı sermaye sürekli bir artış göstermiş I., II. ve III. Plan dönemlerinde sırasıyla 115, 183 ve 362 milyon ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde kâr transferlerinde de benzer bir eğilim görünmektedir. Kâr transferleri yine planlar itibarıyla sırasıyla 74, 168 ve 342 milyon ABD Doları olarak gerçekleşmiştir.

Yabancı Sermayenin Yoğunlaştığı Alanlar: Yabancı sermayenin yoğunlaştığı alan sanayi sektörüdür. 18 Ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesinde gelen yabancı sermayenin ortak olduğu veya tamamen sahip olduğu işletmelerin sermaye sahipliği 31 Aralık 1980 tarihi itibarıyla sektörel bağlamda şu şekildedir:

Toplam ortaklıkların yüzde 84'ü sanayi sektöründe ve yüzde 14'ü hizmetler sektöründedir. İzin verilen yabancı sermaye miktarının dağılımı da doğal olarak benzer bir trende sahiptir. Ortaklıkların toplam sermayeleri içinde yabancı sermayenin payı sanayi sektöründe ortalama yüzde 35 dolayında iken, sanayi dışı sektörlerde bu oran yüzde 28 dolayındadır. Yabancı sermaye genellikle sırasıyla elektrik makine, taşıt araçları, gıda-içki-tütün ve kimya sanayilerinde yoğunlaşmıştır. Doğal olarak üretim yapısına bağlı olarak sermaye yoğun üretim teknikleri kullanılmıştır.

Dış Borçlanma: Planlı dönemde dış borçlanma özellikle 1975 yılından sonra hızlanarak artış kaydetmiştir. Bu borçlar hem yabancı devletlerden, hem de yabancı firma ve uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştır. Dış borçların önemli bir bölümü proje finansmanında kullanılmış ve bakiyesi de dış ticaretin finansmanına yönlendirilmiştir. Kamu kesimine açılan uzun dönemli krediler genellikle, altyapı, ara malları üretimi, tarım ve kentleş-

me alanlarına yönelmiştir. Dış borç toplamı birinci plan döneminde 4.6 (yüzde 78.3'ü kamu kesimine ait), ikinci plan döneminde 9.7, üçüncü plan döneminde 16.8, 1978 yılında 6.2, 1979 yılında 9.2 ve 1980 yılında 11.3 (yüzde 95.6'sı kamu kesimine ait) milyar ABD Doları olmuştur.⁽⁵²⁾

Planlı dönem boyunca artan dış borçlar ülkeyi 1970'li yılların sonunda bir döviz krizine sokmuştur. Planlı ekonomi politikasının iflası anlamındaki bu gelişmeler, planlamayı ülke için yegane kurtuluş yolu olarak görenlerin bir kez daha ülkeyi kurtarmak için müdahalelerini zorunlu kılmıştır! Elbette yine seçkin bürokratların yoğun desteğiyle. Bir yandan ülkenin kaynakları masa başı kararlarla maniple edilmiş ve sonuçta bu kurumsal rasyonelite nedeniyle ekonomi iflas etmiş, diğer yandan toplumsal alanlar sanki deneme yanılma tahtası imiş gibi, yine oryantasyona tabi tutulmuştur.

Ekonomik gelişme sürecinin sorunsuz olması pek beklenemez. Ekonomi büyüyor ve bazı sorunlar ortaya çıkıyor, bunları ekonomik mantık içinde piyasanın çözmesine müsaade etmeden *kurumsal akıl* çözmeye çalışıyor ve bunu da sırf toplumu daha "iyi" etmek adına yapıyor. Planlı dönemin faturasının yine bu planlama macerasına atılmada herhangi bir dahli olmayan topluma çıkarılması, kurumsal akla göre elbette toplumun kendini bu yaklaşıma göre adapte etmemesi ve düşünsel ve davranışsal olarak bir türlü arzulan ve planlanan üniformik kalıplara girmemesi nedeniyledir.

Dış Ticaret: Otarşik devlet anlayışının ulus devlet olgusunun güçlü bir içerimi olup olmadığı tartışılabilir; ancak Türkiye'nin planlama macerasıyla bunu amaçladığı ortadadır. Sanayisi dışa bağlı genişleyen ulusal ekonomi tanımı çerçevesinde, planlı dönemin dış ticaret bilançosundaki ana kalemleri incelendiğinde, dışa açıklık derecesindeki gelişimin za-

(52) Metin Toprak, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Kara Harp Okulu Y., 1999.

man içinde düştüğü görülmektedir. Bu durum, ülkenin dışa ticari olarak kapandığını gösterir.⁽⁵³⁾

1963-79 döneminde milli gelirdeki artış yıllık bazda hem ihracattaki hem de ithalattaki artıştan daha yüksek orandadır. Milli gelirden meydana gelen artış oranına ait standart sapma değeri ortalamaya oranla düşüktür. Bu da GSMH'daki artışın kararlı bir seyir izlediğini gösterir. Oysa gerek ihracatta gerekse ithalatta standart sapma değerleri oldukça yüksektir. Bu da, yıldan yıla bu kalemlerdeki değişmelerin büyük dalgalanmalara şahit olduğunu göstermektedir.

İthalat doğrudan döviz yeterliliğine bağlı iken, ihracat da ithalata dayalı sanayi

ürünleri kanalıyla döviz yeterliliğine bağlıdır. Bu nedenle döviz varlığı bir bütün olarak ülkeyi dışa bağlı hale getirmiştir. Başlangıçta amaçlanan kendine yeterlik, böylece büsbütün ülkeyi dışa karşı bağımlı kılmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı da bu dönemde büyük düşüşler göstermiştir.

Bu dönemde işçi dövizleri ve dövize çevrilebilir mevduatın büyük bir rahatlatıcı etkisi olmuştur. Yüksek enflasyon, ucuz kamu kaynaklı girdiler, negatif veya çok düşük faizli krediler, mutlak anlamda engelleyici gümrük duvarları sayesinde Türk ekonomisi kalite, standart, rekabet gibi günün dünya kriterlerinden tamamen bağımsız olarak irileşmiştir.

(53) DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923-1992*, 1994, s. 279, 414.